

Т. М. МЕЛЬНИК,
*професор, доктор економічних наук,
завкафедрою,*
К. С. ПУГАЧЕВСЬКА,
асистент
Кафедра міжнародної економіки

ІМПОРТОЗАЛЕЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ І ПРІОРИТЕТИ СЕЛЕКТИВНОГО ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ

Проаналізовано індикатори імпортозалежності економіки України на основі таблиць “витрати – випуск” та визначено причини й наслідки перевищення обсягів імпорту над внутрішнім виробництвом. Досліджено перспективи селективного імпортозаміщення в окремих видах економічної діяльності.

Ключові слова: імпортозалежність, імпортомісткість, селективне імпортозаміщення, внутрішнє виробництво, система національних рахунків.

T. M. MEL'NYK,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair,*
K. S. PUGACHEVS'KA,
Assistant
Chair of International Economy

IMPORT-DEPENDENCE OF UKRAINE'S ECONOMY AND PRIORITIES OF SELECTIVE IMPORT SUBSTITUTION

The indicators of import-dependence of Ukraine's economy are analyzed on the basis of tables “expenditures – output” are analyzed, and the reasons and the consequences of the excess of import volumes over the internal production are determined. The perspectives of selective import substitution in certain types of the economic activity are studied.

Keywords: import-dependence, import-capacity, selective import substitution, internal production, system of national accounts.

Постановка проблеми. Можливості інерційного зростання економіки України за рахунок традиційних чинників, зокрема – сприятливої світової кон'юнктури за ключовими низько- та середньотехнологічними позиціями українського експорту, дешевої ресурсної бази, низької вартості робочої сили, поступово вичерпуються, що підтверджується зниженням зовнішнього попиту на традиційні експортні товари, збільшенням імпортних товаропотоків і надвисоким рівнем насичення внутрішнього ринку товарами іноземного виробництва. Серйозним фактором, який ще більше загострив ситуацію в українській економіці, стала неоголошена війна з Російською Федерацією. Як наслідок, у 2014 р. ВВП України зменшився на 6,8% порівняно з попереднім роком, рівень безробіття сягнув 8,4%,

Мельник Тетяна Миколаївна (Mel'nyk Tetyana Mykolaivna) – e-mail: t.melnik64@mail.ru;
Пуґачевська Катерина Сергіївна (Pugachevs'ka Kateryna Sergiivna) – e-mail: kpugachevska@gmail.com.

інфляції – 121,2%, падіння експорту становило 13,5%, імпорту – 28,2%, а девальвація гривні на кінець грудня 2014 р. наблизилася майже до 100%. За таких умов засобом насичення внутрішнього ринку товарами може стати імпортозаміщення на основі імплементації інструментів та механізмів регулювання, які дозволять стримати процеси зростання імпорту та вдосконалити його структуру, з одночасною орієнтацією на стратегічні пріоритети та завдання соціально-економічного розвитку України.

Відсутність стратегічного підходу до розв'язання проблеми насичення внутрішнього ринку за рахунок відповідного збільшення обсягів внутрішнього виробництва на основі розвитку імпортозамінної продукції призводить до формування високої залежності внутрішнього ринку від імпорту, а також до необхідності нарощування експорту з метою покриття дефіциту рахунку поточних операцій платіжного балансу. Відкритість національної економіки закріплює вразливість внутрішнього ринку до коливань зовнішньої кон'юнктури та несприятливих світових тенденцій (волатильності цін на енергоносії, зменшення цін на основні товари українського експорту тощо). Відтак, виникає потреба у зниженні імпортозалежності товарних ринків, створенні умов для пом'якшення зв'язку з кон'юктурою зовнішніх ринків, забезпеченні позитивного впливу імпорту на виробництво, зміцненні на цій основі конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Протягом останніх років проблематика вибору економічної стратегії для країни досить широко висвітлювалась у вітчизняній та зарубіжній літературі. Так, у працях І. Дунаєва [1], Я. Жаліла [2], Р. Пребіша [3], С. Пазізіної [4], М. Тодаро [5], Л. Шинкарук [6] та інших досліджуються загальнотеоретичні та практичні проблеми стратегії імпортозаміщення. П. Кадочников [7] розглядає вплив макроекономічних процесів на розвиток імпортозаміщення, Л. Ісмагілова [8] окреслює напрями та механізм розвитку імпортозамінних виробництв у масштабах регіону, А. Комілов [9] імпортозаміщення окремих товарних груп визначає як фактор забезпечення економічної безпеки. Водночас мало вивченими залишаються питання можливостей використання стратегії селективного імпортозаміщення при вдосконаленні державної зовнішньоторговельної політики України, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Отже, **мета статті** – оцінити рівень імпортозалежності економіки України та визначити перспективи селективного імпортозаміщення в окремих видах економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Світова практика демонструє, що пасивна роль держави в системі регулювання імпорту товарів поступово призводить до втрати окремими галузями економіки конкурентоспроможності навіть на внутрішньому ринку. Проте це не означає, що державі за рахунок власних коштів необхідно підтримувати такі галузі. На нашу думку, її роль у процесі імпортозаміщення полягає в організаційному й адміністративному сприянні бізнесу в розвитку тих видів діяльності, які будуть комерційно вигідними, особливо порівняно з прибутковістю аналогічних європейських або інших виробництв, з метою формування у ділових кіл інтересу до диверсифікації діяльності, виробництва в Україні нових або більш якісних товарів, створення орієнтованої на експорт ринкової інфраструктури.

Стратегія імпортозаміщення є однією з форм торговельного протекціонізму, мета якого полягає у підтримці розвитку місцевого виробництва у межах обраних у певний спосіб галузей, які задовольняють внутрішній попит на імпортовані товари. Вона використовувалася переважно країнами, що розвиваються, тому можна

припустити, що основою теорії імпортозаміщення є теорії розвитку периферійної економіки. Збільшення масштабів міжнародної торгівлі, формування світового ринку і поглиблення міжнародного поділу праці відіграли у житті країн, що розвиваються, неоднозначну роль. Ці процеси, з одного боку, стали базою для їх включення до сфери загальноекономічного розвитку, а з іншого – відбувалися в межах так званого “залежного типу розвитку”. Перебуваючи у залежності від інтересів і потреб постіндустріальних країн, держави, що розвиваються, знаходяться “на траєкторії наздоганяючого розвитку”, що передбачає їх входження до світового економічного авангарду.

Проблематика імпортозалежності вперше була проаналізована у 1950-х роках Р. Пребішем і Г. Зінгером, які сформулювали положення про існування довготривалої тенденції погіршення умов торгівлі для країн, які експортують сировину, а імпортують промислові товари. У своєму аналізі Р. Пребіш використовував термінологію, побудовану на дихотомії “центр – периферія”, яка згодом активно залучалась у теорії залежності та теорії світових систем [3, р. 261]. Головним елементом такої будови є центр, сформований постіндустріальними країнами, які, займаючи монопольне становище у виробництві сучасної промислової продукції, спеціалізуються на експорті промислових товарів виробничого і споживчого призначення. Другорядна роль у ній належить периферії, представлений країнами, що розвиваються, в яких реалізується перша стадія виробничого процесу – видобування сировини.

На думку Р. Пребіша, імпортозаміщення як форма вибіркового протекціонізму може протистояти проблемі погіршення умов торгівлі, пов’язаних з особливостями міжнародного поділу праці, дискримінаційною торговельною політикою розвинутих країн і змінами, які відбуваються під впливом науково-технічного прогресу [3, р. 269]. Зрозумівши причини залежності країн, що розвиваються, від світових центрів, А. Льюїс, Р. Пребіш та Г. Зінгер дійшли висновку, що на темпи економічного розвитку країн, що розвиваються, впливає структура міжнародної торгівлі. По-перше, експортно-сировинна спеціалізація ставить економічне зростання у залежність від зовнішнього попиту на сировину, який збільшується нестабільно і повільно. По-друге, відносне зростання цін на імпорт готової продукції посилює вплив інвестиційного і валютного обмежень економічного піднесення. Коли економічне зростання і матеріальне благополуччя країни перебувають у прямій залежності від зовнішніх факторів, національна промисловість характеризується низькою ефективністю, що зумовлено слабким розвитком виробничої та соціальної інфраструктури, нестачею кваліфікованих кадрів, отже, виникає необхідність у реалізації стратегії імпортозаміщення.

Докази на користь розвитку молодих галузей промисловості свого часу обґрунтував Ф. Ліст у праці “Національна система політичної економії” [10]. Саме вони стали основними принципами розвитку економік більшості країн Латинської Америки та Південно-Східної Азії, які в середині ХХ ст. розпочали імпортозамінну індустріалізацію. Проте політика захисту молодих галузей, на думку Л. Шинкарук, не виправдовує себе в умовах відсутності чи недостатності таких чинників, як:

- відкритість, неупередженість і захист від корупції при ухваленні державних рішень з питань надання пільгових режимів;
- високий рівень кваліфікації та моральних якостей персоналу з державного управління, здатного правильно визначати галузі виробництва, які мають перспективні порівняльні та конкурентні переваги;

– наявність якісної ринкової інформації про відносні витрати виробництва та їх динаміку, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення щодо відносної конкурентоспроможності;

– націленість суспільства на піднесення, самовдосконалення, а не на матеріальне споживання [6, с. 168].

На думку Я. Жаліла, під імпортозаміщенням слід розуміти стратегію заохочення розвитку внутрішньої промисловості шляхом введення обмежень на імпорт [2, с. 19]. На наш погляд, таке трактування є дещо обмеженим, адже імпортозаміщення не може зводитися виключно до необґрунтованого протекціонізму, а має містити комплекс заходів із структурної перебудови, відновлення і диверсифікації виробництва, концентрації зусиль і ресурсів з метою створення ефективної економіки. У такому контексті більш коректним є трактування імпортозаміщення, запропоновані А. Ельяновим. На його думку, імпортозаміщення "висуває на перший план створення всеохоплюючих промислових комплексів, що покликані наситити і структурувати внутрішній ринок за допомогою виробів місцевого виробництва і тільки потім направити їх на експорт" [11, с. 9]. При цьому роль держави у процесі імпортозаміщення – не визначати "пріоритетні" галузі, ризикуючи у разі помилки вкрай неефективно освоїти бюджетні кошти. Мета імпортозаміщення – зацікавити ділові кола диверсифікувати свою діяльність, виробляти в країні нові або якісніші товари. За визначенням В. Зарянкіна, імпортозаміщення являє собою скорочення чи припинення імпорту певних товарів шляхом їх витіснення (заміщення) з внутрішнього ринку країни аналогічними вітчизняними товарами, які характеризуються вищими споживчими якостями і меншою вартістю [12, с. 46]. Проте скорочення імпорту споживчих і виробничих товарів не завжди означає його заміщення на внутрішньому ринку і збільшення обсягів виробництва. На практиці воно може відбутися через зниження купівельної спроможності населення, а тому імпортозаміщення повинне означати скорочення імпорту, перш за все, за рахунок збільшення виробництва аналогічних товарів у межах країни.

Дж.К. Хеллейнер, розглядаючи практичні реалії імпортозаміщення, дійшов висновку, що формує своєрідний консенсус між економістами, які спеціалізуються на проблемах економічного розвитку. На його думку, важко знайти будь-яке виправдання моделі імпортозамінної індустріалізації, яка свідомо чи несвідомо стимулюється. У більшості країн, які використовують її, занадто великий акцент робиться на споживчих товарах і мало уваги приділяється потенціальному довгостроковим порівняльним перевагам – ресурсному забезпеченню і можливостям навчання. Якщо ж політика селективного імпортозаміщення супроводжується спробами його генералізації, то досвід останніх років показав її явну неефективність, адже дуже часто створювався погано працюючий промисловий сектор із значним невикористанням потужностей, обмеженою зайнятістю, вузькими перспективами для підвищення продуктивності [13, р. 22]. Завдання політики імпортозаміщення полягає у поступовому створенні системи стимулів, які збалансують відносну ефективність різних видів промислового виробництва і у такий спосіб підтримуватимуть вітчизняне виробництво проміжних інвестиційних товарів шляхом зменшення імпорту споживчих товарів, а згодом і стимулюватимуть їх промислове виробництво на експорт.

На національну конкурентоспроможність як здатність країни підтримувати стабільне економічне зростання впливає багато різних чинників, серед яких можна виокремити найголовніші – забезпечення повної зайнятості, відсутність накопи-

---

чення державного зовнішнього боргу і постійного дефіциту платіжного балансу, інноваційна модернізація, ефективна участь у міжнародному поділі праці, диверсифікація виробництва та зовнішньоекономічних відносин. Виходячи з багатоглибкоаспектності дії цих факторів, можна стверджувати, що їх урахування і використання для підвищення національної конкурентоспроможності є можливими в рамках макроекономічної політики, яка за сучасних умов є однією з найважливіших функцій держави у забезпеченні економічного суверенітету, про що свідчить ряд основних показників економічного і соціального розвитку (табл. 1).

Протягом 2000–2014 рр. економічне зростання в Україні характеризувалося нестабільністю, істотним (у 3–6 разів порівняно з максимальним рівнем 2004 р.) зниженням реальних темпів у 2005 і 2008 рр. і обвалом у кризові 2009 і 2013–2014 рр. При цьому через багаторічне зволікання з проведенням кардинальних реформ падіння української економіки під час кризи було одним з найглибших на фоні інших країн. Так, за 12 років аналізованого періоду реальні темпи приросту промислового виробництва скорочувались у рази, причому у 2009 р. глибина падіння в 1,5 раза перевищила загальне зменшення ВВП. Україна нестабільною динамікою у цьому періоді відзначалась інвестиції в основний капітал. Якщо у 2005–2007 рр. вони збільшилися на 57,4%, то у наступні три роки (2008–2010) – скоротилися на 46%, що свідчить про відчутне зниження кумулятивного ефекту від інвестування економіки. Про звуження і навіть відсутність можливостей для інноваційного розвитку говорить багаторічний низький рівень бюджетного фінансування НДДКР, який не перевищив третини від передбачуваного.

Зниження зовнішнього попиту на українську продукцію у кризовому 2009 р. спричинило падіння експорту товарів і послуг, а зменшення реальних наявних доходів населення та інвестиційного внутрішнього попиту – ще більше падіння імпорту. Така динаміка зовнішньоторговельних операцій зумовила істотне скорочення від'ємного сальдо торговельного балансу до 3,92% ВВП у 2014 р. Спад реальних доходів кореспондує із зростанням безробіття, яке, за методологією МОП, склало у 2014 р. 9,3% економічно активного населення проти 6,4% у 2007–2008 рр.

За досліджуваний період (крім 2000 р.) бюджет України був дефіцитним. Найбільшим цей показник виявився в жовтні – грудні 2013 р. та січні – лютому 2014 р., коли видатки державного бюджету перевищили його доходи на 34,8 млрд. грн. Це призвело до критичного зменшення коштів на єдиному казначейському рахунку, чого не спостерігалось жодного разу за останні 10 років. Необхідність покриття дефіциту бюджету, поряд із зниженням експортної виручки та скороченням іноземних інвестицій під час світової фінансово-економічної кризи та подій в Україні наприкінці 2013 р. – на початку 2014 р., призвела до нарощування державного і гарантованого державою боргу, частка якого сягнула 53,3% ВВП. Якщо врахувати приватний корпоративний борг, то загальне боргове навантаження становило 112,7% ВВП, що є вкрай небезпечним для економіки країни, оскільки зумовлює її фінансову нестійкість і вразливість до будь-яких зовнішніх шоків.

Крім боргового тиску українська економіка обтяжена інфляцією, яка заважає діловій активності, а також збитковістю майже 40% підприємств, які поглинають більш як третину прибутку успішних організацій.

Отже, індикатори соціально-економічного розвитку України за вказаний період свідчать про незадовільне конкурентне середовище та слабкі можливості для посилення конкурентоспроможності держави. виправити таке становище без глибокого інституційного та структурного реформування неможливо.

Таблиця 1

Індикатори розвитку економіки України за 1999–2014 рр. *

Показники	Р о к и													
	1999	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014		
Реальний ВВП (відносна зміна до попереднього року).....	-0,2	5,9	2,7	7,3	7,9	2,3	-15,1	4,1	5,2	0,2	-4,6	-7,5		
Промислове виробництво (відносна зміна до попереднього року).....	4	13,2	3,1	6,2	10,2	-3,1	-21,9	11,2	8,0	-0,5	-4,3	-10,7		
Валова продукція сільського господарства (відносна зміна до попереднього року).....	-6,9	9,8	0,1	2,5	-6,5	17,1	-1,8	-1,5	19,9	-4,5	13,3	2,8		
Інфляція (до грудня попереднього року).....	15,7	20,8	9,5	14,1	23,3	23	14,3	9,1	4,6	-0,2	0,5	24,9		
Інвестиції в основний капітал (відносна зміна до попереднього року)	0,4	14,4	1,9	19	29,8	-2,6	-41,5	-0,6	22,4	13,2	-8,6	-12,2		
Бюджетне фінансування НДІКР (% до ВВП).....	0,34	0,41	0,34	0,37	0,39	0,41	0,37	0,34	0,29	0,33	0,33	0,44		
Реальні наявні доходи населення (відносна зміна до попереднього року).....	-8	4,1	23,9	11,8	14,8	7,6	-8,5	17,1	8,0	16	4	-3,0		
Рівень безробіття офіційний (%).....	4,2	4,1	3,1	2,7	2,3	3	1,9	2,2	2,5	2,3	2,4	2,4		
Рівень безробіття за методикою МОП (%).....	**	11,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3		
Баланс зведеного бюджету (% до ВВП).....	-1,5	0,6	-1,8	-0,7	-1,1	-1,5	-4,1	-6	-1,8	-3,6	-4,4	-4,0		
Державний та гарантований державою борг (% до ВВП).....	61	45,2	18	14,8	12,3	13,7	32,2	39,8	35,8	36,6	40,2	53,3		
Експорт товарів і послуг (відносна зміна до попереднього року).....	-8,4	25,8	4,8	12,1	28,5	35,8	-40,7	-30,7	-11,2	-7,4	-5,2	-13,5		
Імпорт товарів і послуг (відносна зміна до попереднього року).....	-19,3	17,8	24,6	24,6	34,6	41,1	-46,9	-26,8	-2,2	-0,8	-3,4	-28,2		
Сальдо торговельного балансу (% до ВВП).....	7,1	1,97	1,52	-2,67	-5,05	-7,54	-1,18	-2,22	-4,03	-5,12	-3,53	3,92		

* Складено авторами за даними Державної служби статистики України (за відповідні роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

** Офіційні дані відсутні.

Протягом досліджуваного періоду зовнішньоторговельна відкритість України (імпортна квота) оцінювалась у межах 42–50%, що за високих показників частки імпорту в проміжному та кінцевому споживанні, які у 2013 р. становили, відповідно, 65% і 24,6%, пов'язана, на нашу думку, з планомірним дерегулюванням національної економіки та взятими зобов'язаннями щодо тарифної лібералізації при вступі до СОТ (табл. 2).

Таблиця 2
Динаміка показників імпортої діяльності в Україні у 2003–2013 рр. *
(%)

Показники	Р о к и									
	2003	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Коефіцієнт покриття імпорту експортом (од.).....	1,1	0,9	0,9	0,9	1,0	0,9	0,9	0,9	0,8	
Імпортна квота.....	45,9	41,8	42,5	47,7	38,8	44,5	50,0	48,0	42,3	
Частка імпорту в проміжному споживанні.....	68,3	63,1	61,3	62,6	61,9	68,1	67,3	66,2	65,0	
Частка імпорту в кінцевому споживанні.....	16,5	19,2	17,3	18,2	21,0	20,9	18,8	20,5	24,6	
Частка імпорту у валовому нагромадженні.....	15,3	17,7	21,4	19,2	17,1	11,0	13,9	13,3	10,4	
Імпортна компонента в експорті.....	57,3	46,7	47,2	46,4	46,1	60,3	73,1	77,0	66,1	
Імпортозалежність виробництва.....	23,9	20,4	20,1	21,6	26,0	30,6	33,0	30,9	29,7	

* Складено авторами за даними Державної служби статистики України (за відповідні роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Незначна (10,4% у 2013 р.) частка імпорту товарів у валовому нагромадженні, яке є основою технологічного розвитку країни, та домінування у структурі імпорту товарів з рівнем технологічної місткості, нижчим за середній, свідчать про інноваційний регрес в імпорті товарів до України.

У посткризові роки залежність української економіки від імпорту відчутно змінилась. Якщо в докризовий період у структурі імпорту домінували споживчі товари, то нині їх значення для української економіки помітно знизилася, натомість спостерігається зростання виробничої залежності від імпорту: істотно зріс імпорт товарів проміжного споживання, підвищилася частка імпорту у витратах підприємств на сировину, матеріали, комплектуючі та напівфабрикати. За підсумками 2013 р., виробнича залежність економіки України від імпорту становила 29,7%, що є на 5,8 процентного пункта вищим від рівня 2003 р., тобто майже третина товарів і послуг для проміжних витрат постачалася з інших країн. У 2007–2011 рр. вона також зростала, досягнувши свого піку у 2011 р. (табл. 3).

Таблиця 3
Виробнича залежність економіки України від імпорту у 2003–2013 рр. *
(%)

Показники	Р о к и											
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Всього по економіці.....	23,9	22,7	19,8	20,4	20,1	21,6	26,0	30,6	33,0	30,9	29,7	
Промислове виробництво....	39,9	40,5	33,5	32,8	35,2	36,2	36,2	42,9	44,6	52,9	52,8	
Видобування корисних копалин.....	47,8	47,0	39,2	37,0	35,6	39,4	36,4	46,2	45,7	57,4	54,5	
Обробна промисловість.....	31,9	34,0	27,9	28,6	34,7	33,0	36,0	39,6	43,5	48,3	51,2	

Закінчення таблиці

Виробництво споживчих товарів **.....	26,0	30,4	25,8	23,4	30,4	29,0	39,6	40,9	43,2	38,0	40,1
Сировинний сектор ***.....	27,5	26,2	23,4	26,2	27,7	29,2	32,4	35,4	40,4	47,3	49,2
Машинобудування ****.....	42,3	45,4	34,4	36,3	46,0	40,8	36,0	42,4	46,8	59,7	64,2
Будівництво.....	2,0	2,5	1,3	0,9	0,5	0,3	0,8	1,2	1,0	1,5	1,0
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	0,2	0,2	0,2	—	0,4	0,5	3,0	3,4	3,9	5,6	5,4
Транспорт і зв'язок.....	6,4	11,2	13,6	15,1	14,6	16,7	27,1	28,6	23,5	36,8	35,1
у тому числі окремо:											
транспорт.....	9,6	19,4	20,2	24,4	23,5	27,3	45,5	48,7	37,5	36,8	35,1
зв'язок.....	3,1	2,9	7,0	5,8	5,6	6,1	8,6	8,5	9,4		

Примітка. Виробнича залежність від імпорту розраховується як частка імпорту у витратах підприємств на сировину, матеріали, напівфабрикати і комплектуючі для виробництва і продажу товарів, робіт, послуг.

* Складено авторами за даними Державної служби статистики України (за відповідні роки) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

** Виробництво харчових продуктів, у тому числі напої і тютюнові вироби; текстильне виробництво; виробництво шкіри, виробів з неї і взуття; целюлозно-паперова галузь і поліграфічна діяльність.

*** Обробка деревини і виробництво продукції з неї; виробництво коксу і продуктів нафтопереробки; хімічне виробництво; виробництво гумових і пластмасових виробів; виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів.

**** Виробництво машин і устаткування, електронного й оптичного устаткування; транспортних засобів і устаткування.

У промисловості виробнича залежність у 2013 р. становила 52,8% (у 2003 р. — 39,9%), при цьому надвисокою вона була у видобуванні корисних копалин (54,5%). Рівень виробничої залежності від імпорту та його динаміка визначають перспективи подальшого зростання української промисловості в умовах системного послаблення національної валюти. Подорожчання випуску у зв'язку із зростанням гривневої вартості імпортованих сировини, матеріалів і комплектуючих можна перенести на відпускну вартість виробленої продукції у вкрай обмежених масштабах, оскільки рівень зростання внутрішнього попиту в економіці України є дуже низьким. Водночас цей показник характеризує потенціал стратегічного імпортозаміщення як двигуна розвитку національної економіки у середньостроковій перспективі.

В основі механізму посилення виробничої залежності українських підприємств від імпорту лежить попит на продукцію, для виробництва якої потрібні більш якісні сировина, матеріали і комплектуючі. Враховуючи можливість конкуренції з імпортованими аналогами чи заповнення вільної ніші на ринку, українські підприємства звертаються до постачальників з вимогою поліпшити характеристики продукції або змінити її номенклатуру. Якщо технологічний рівень прямих постачальників недостатньо високий або у разі їх незгоди, підприємство змушене імпортувати високоякісні сировину, матеріали і комплектуючі для завершення виробничого циклу.

Таким чином, посилення виробничої залежності від імпорту пов'язане з тим, що на одному з рівнів виробничого ланцюга виробник не готовий відреагувати на попит за допомогою технологічної модернізації (інвестицій в основний капітал) через відсутність підприємницької ініціативи чи нестачу ресурсів. Безумовно, у періоди зміцнення національної валюти українським підприємствам може бути вигіднішим використовувати імпортовані товари для проміжного споживання. Проте посилення виробничої залежності української економіки від імпорту є резуль-

татом не стільки її залученості до світових виробничих ланцюгів, скільки недостатньої інвестиційної активності, відмови від реалізації модернізаційних проєктів і неефективної реакції на приріст внутрішнього попиту. Розрахунок впливу імпорту на розвиток різних видів промислової діяльності на основі таблиць “витрати – випуск” показав, що найвища імпортозалежність спостерігається у галузі видобування сирової нафти та природного газу (81,3% у 2013 р.), в хімічній та нафтохімічній промисловості (78,3%), текстильному виробництві (66,3%) та машинобудуванні (64,2%) (табл. 4).

Таблиця 4

Показники імпортомісткості виробництва за видами діяльності у 2007 і 2013 рр. *

(%)

Види діяльності	Імпортозалежність виробництва **		Частка імпорту в проміжному споживанні		Частка імпорту у валовому нагромадженні	
	2007 р.	2013 р.	2007 р.	2013 р.	2007 р.	2013 р.
Сировинні та первинної обробки						
Видобування кам'яного та бурого вугілля.....	20,8	27,8	89,9	99,8	0,0	0,0
Видобування сирової нафти та природного газу.....	65,3	81,3	74,1	93,1	22,5	1,0
Видобування металевих руд, інших корисних копалин і розробка кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері видобувної промисловості.....	20,7	12,0	100,0	100,0	0,0	0,0
Споживчо орієнтовані						
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів.....	8,7	15,0	24,7	23,8	0,0	-0,4
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів з неї та інших матеріалів.....	52,0	66,3	33,7	15,1	-1,5	-3,6
Матеріаловиробляючі						
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність.....	31,8	39,0	84,8	88,7	2,9	-0,3
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції.....	55,2	78,3	75,7	95,7	3,4	1,1
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції.....	13,6	24,5	95,6	89,2	0,0	0,6
Металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів.....	26,5	43,7	98,2	98,0	0,4	1,4
Інвестиційно спрямовані						
Машинобудування.....	46,0	64,2	30,3	30,0	60,2	48,9

* Складено авторами за даними Державної служби статистики України (за відповідні роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

** Розраховано як відношення імпорту для проміжного споживання до загальних витрат на цілі проміжного споживання за видами економічної діяльності за відповідні роки.

Слід сказати і про високу (78,3%) імпортозалежність ринку хімічної промисловості. Аналіз показників динаміки імпорту в натуральному вираженні свідчить, що навіть після падіння його обсягів протягом трьох кварталів 2014 р. на 11,3% (порівняно з аналогічним періодом 2013 р.) за дев'ять місяців 2015 р. спостерігалася тенденція до їх збільшення – на 3,7% (порівняно з 2014 р.). Аналіз товарної структури зовнішньої торгівлі підтверджує істотне зростання імпорту добрив.

Зокрема, за дев'ять місяців 2015 р. мінеральних добрив було поставлено на 26% більше, ніж за аналогічний період 2014 р., коли обсяги їх виробництва впали через зупинення заводів. Також імпорт зріс у групах неорганічних продуктів (на 18%) та органічних сполук (на 12,2%). У період економічної нестабільності, зміни курсу національної валюти, запровадження додаткового мита тощо питання імпортозаміщення є актуальним, проте невідповідність товарної структури виробництва потребам внутрішнього ринку, низька конкурентоспроможність значної кількості вітчизняних товарів, а також тенденція до зниження вітчизняного виробництва хімічних речовин і хімічної продукції (за підсумками дев'яти місяців 2015 р., індекс промислової продукції становив 80,6%, у 2014 р. — 85,9% порівняно з аналогічним періодом 2013 р.) можуть стати на заваді імплементації політики імпортозаміщення.

Висока експортоорієнтованість машинобудування, металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловості за значних показників частки імпорту в проміжному споживанні свідчить про істотну залежність експортного виробництва від імпортової сировини, напівфабрикатів, деталей та комплектуючих, що підтверджується отриманими результатами розрахунку частки імпорту в експорті по основних секторах економіки. Зниження частки імпорту у валовому нагромадженні майже удвічі у 2013 р. порівняно з 2007 р. вказує на обмеження операцій з основним капіталом під час порушення макроекономічної стабільності у 2010–2013 рр., а від'ємне значення нагромадження в окремих галузях — на зниження запасів матеріальних оборотних засобів у виробництві.

Результати розрахунку імпортомісткості щодо проміжного споживання та валового нагромадження, а також частки імпорту в експорті є важливими індикаторами при виборі напрямів удосконалення доступу товарів на внутрішній ринок, які необхідно враховувати при застосуванні тих чи інших методик оцінювання ефективності регулювання імпорту, у тому числі при розробці програм імпортозаміщення та пошуку шляхів поліпшення економічної ситуації в Україні. Слід також зважати на негативні зміни у структурі споживчого попиту в разі тотального зменшення доходів громадян, коли імпорт набуде тенденції до скорочення і спрощення, а імпортери менше уваги приділятимуть технологічності продукції, що ввозиться.

Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС з 1 січня 2016 р. приведе до насичення внутрішнього ринку європейськими товарами та посилення конкуренції з ними вітчизняної продукції. У результаті скасування мит роздрібні ціни знизяться в середньому на 10% на продукти харчування і на 5% на промислові товари, однак, з огляду на розрахунок цін у валюті, споживачі можуть не відчути цього через девальвацію гривні. Відкриття європейських ринків водночас істотно ускладнить можливості експорту до Росії, яка з 1 січня 2016 р. запровадила продуктове ембарго та скасувала нульові ставки митного тарифу на імпорту українських товарів, що спричинить скорочення обсягів зовнішньої торгівлі між країнами, за підрахунками експертів, ще на 10–15%.

Зростання виробничої залежності від імпорту визначається динамікою його фізичних обсягів і цін на сировину, матеріали, напівфабрикати і комплектуючі українського та іноземного виробництва, а також курсом національної валюти. У 2005–2013 рр. ціни виробників промислової продукції в Україні знизилися на 14%, у США та Єврозоні — зросли на 21–23%. Певною мірою це було зумовлено послабленням курсу гривні на 56% до долара і на 66% до євро (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка цін виробників промислової продукції в Україні, США та Єврозоні та курсу гривні у 2005–2013 рр. *

(рази, зміна за період)

Країна, регіон	2008/2005	2009/2008	2011/2009	2013/2011	2013/2005
Ціни виробників промислової продукції					
Україна.....	1,16	0,79	1,12	0,84	0,86
США.....	1,11	0,95	1,13	1,03	1,23
Європейський Союз.....	1,14	0,95	1,08	1,03	1,21
США і Єврозона.....	1,13	0,95	1,11	1,03	1,22
Курс іноземної валюти в гривнях					
Долар.....	1,02	1,48	1,02	1,00	1,56
Євро.....	1,21	1,41	1,02	0,95	1,66

Примітка. Усі показники обмінних курсів та індекси цін наведено в середньорічному вимірі.

* Складено авторами за даними Державної служби статистики України (за відповідні роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Девальвація національної валюти у 2014 р. та прийняття у лютому 2015 р. відповідного розпорядження Кабінету Міністрів України про запровадження додаткового імпортного збору в розмірі від 5% до 10% (за винятком позицій критичного імпорту протягом 12 місяців) * дозволять сформулювати передумови для розвитку в країні лише пасивного імпортозаміщення. Євроінтеграційний вектор України, створення всеохоплюючої зони вільної торгівлі відчутно спростять доступ європейських товарів на внутрішній ринок та мінімізують інструменти тарифного захисту, тому дійовим фактором протистояння іноземній конкуренції може стати лише підвищення конкурентоспроможності власного виробництва, спрямованого на задоволення внутрішнього попиту.

Розрахунки за методиками пріоритетних напрямів селективного імпортозаміщення дозволили дійти висновку про перспективи заміщення імпорту в таких видах економічної діяльності, як харчова промисловість, текстильне виробництво, хімічна промисловість і машинобудування (табл. 6).

Таблиця 6

Перспективи товарного імпортозаміщення за окремими видами діяльності в Україні *

Показники	Види економічної діяльності			
	виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів з неї та інших матеріалів	виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	машинобудування
Динаміка внутрішнього виробництва (%) по роках:				
2011	2,9	6,7	28	15,4
2012	1,0	-6,6	-3,8	-3,3

* Про завершення консультацій з міжнародними фінансовими організаціями стосовно запровадження тимчасових заходів щодо стабілізації платіжного балансу України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.02.2015 р. № 119-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=247973006>.

Закінчення таблиці

2013	-3,9	-5,8	-16,9	-13,5
2014	2,5	-1,4	-14,2	-20,6
2015 **	-12,0	-9,6	-17,7	-19,2
Рівень забезпеченості споживання національним виробником (%)	91,3	44,6	64,6	38,3
Рівень завантаженості виробничих потужностей (%)	61,2	64,3	65,2	59,4
Вектори імпортозаміщення	М'ясо та їстівні субпродукти свійської птиці (207); ковбаси та аналогічні вироби з м'яса (1601); маслянка, коагульовані молоко та вершки (403); мінеральні та газовані води (2101)	Бавовняні тканини (5208–5212); тканини з хімічних волокон (5407–5408); килими (5702–5705); трикотажна білизна (6107–6108, 6207–6208); панчішно-шкарпеткові вироби (6115); чоловічі пальта (6102); взуття (6401–6405)	Органічні синтетичні барвники (3204); мінеральні або калійні добрива (3104); ациклічні вуглеводи (2901); мило і поверхнево-активні препарати (3401); імунні сироватки (3002); контрастні препарати для рентгенівських досліджень (3006)	Крани (8426); холодильники, морозильники та інше холодильне устаткування (8418); сільськогосподарські машини (8432); верстати для обробки дерева (8465); пральні побутові машини (8450)
Ключові проблеми розвитку галузі	Відсутність у багатьох підприємств налагоджених зв'язків з постачальниками сировини та доступу до ринків збуту; висока енергомісткість виробництва; надвисока зношеність основних фондів; недоліки в нормативно-правовому забезпеченні, що формує нерівні конкурентні умови для вітчизняних та іноземних виробників	Залежність від імпорту сировини та матеріалів проміжного споживання; зношеність основних фондів на переважній більшості підприємств; низький рівень кадрового забезпечення Необхідність конкурувати з одягом та іншими виробами, що були у користуванні	Низький техніко-економічний рівень; залежність від імпорту комплектуючих; низькі темпи реалізації потенціалу міжнародного науково-технічного співробітництва; відставання у впровадженні екологічних стандартів ЄС Висока енергомісткість виробництва	Низький техніко-економічний рівень; залежність від імпорту комплектуючих; низькі темпи реалізації потенціалу міжнародного науково-технічного співробітництва; відставання у впровадженні екологічних стандартів ЄС

* Розроблено авторами.

** Січень – жовтень 2015 р. до аналогічного періоду 2014 р.

На наш погляд, ефективність стратегії селективного імпортозаміщення може бути досягнута лише при концентрації уваги на довгострокових порівняльних перевагах; створенні системи стимулювання розвитку виробництва товарів інвестиційного призначення; зменшенні митного оподаткування інноваційних товарів та технологій для виробництва, що ввозяться на територію України; подальшій експортній спрямованості промислового виробництва.

Серед ключових завдань розвитку вітчизняних імпортозамінних виробництв слід виокремити задоволення внутрішнього попиту, один з факторів зростання якого пов'язаний із збільшенням реальних доходів населення. Забезпечити розширення вітчизняних імпортозамінних виробництв можна за умови задоволення попиту не лише за рахунок імпорту, навіть у разі зміцнення реального обмінного курсу національної грошової одиниці. Для стимулювання вітчизняних виробників потрібно запровадити заходи щодо зниження схильності до купівлі імпортних товарів, суб'єктами реалізації яких повинні виступати імпортозамінні підприємства. Для цього необхідно підвищувати якісні характеристики товарів, здійснити аналіз ринку за допомогою маркетингового порівняння вітчизняної продукції з імпортними аналогами, проводити регулярні перевірки на відповідність національним і міжнародним стандартам.

Висновки. Проведене дослідження масштабів імпортоспоживання в економіці України дозволило виявити ряд основних тенденцій.

1. Перевищення обсягів імпорту над власним виробництвом, яке за рівнем конкурентоспроможності поступає перед імпортними аналогами за ціною та якістю, а відтак, відбувається витіснення вітчизняних товаровиробників з внутрішнього ринку.

2. Зростаюча залежність промисловості від імпортних комплектуючих, матеріалів та сировини, зокрема, у таких галузях, як видобування енергетичних матеріалів, легка промисловість, машинобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість. У 2013 р. третина товарів для проміжного споживання постачалася на ринок з інших країн, що на фоні низького рівня вертикальної спеціалізації та фрагментації виробництва вказує на нерозвинутість і незалученість української промисловості до міжнародних інтегрованих структур.

3. Зменшення частки імпорту у валовому нагромадженні до 11–10,4% у 2010–2013 рр., що свідчить про скорочення поставок новітнього та прогресивного устаткування і обладнання з-за кордону та оновлення технологічного потенціалу в основному за допомогою вітчизняного устаткування, яке не є передовим.

4. Задоволення внутрішнього попиту на непродовольчі товари на 61% за рахунок імпорту, а за окремими товарними позиціями – на 90% і більше, що говорить про нездатність його покриття вітчизняною продукцією через її низьку якість і невисокий рівень технологічності виробництва.

5. Сильна залежність імпортних цін від обмінного курсу гривні до долара. Знецінення національної валюти призводить до економічних втрат імпортерів. За таких умов зазвичай розширюється попит на товари внутрішнього виробництва за рахунок зростання його цінової конкурентоспроможності, однак вона теж є обмеженою з огляду на високу частку імпорту товарів для проміжного споживання.

Ринок харчової промисловості характеризується порівняно невисокою залежністю від імпорту, проте негативною тенденцією є істотне зростання частки імпорту в структурі внутрішнього споживання. На наш погляд, у цій галузі необхідно досягти паритету цін між сільськогосподарськими виробниками, переробними підприємствами і торговельними організаціями, підвищити ціни на ту імпортовану харчову продукцію, яку можна в достатній кількості виготовляти в Україні, сти-

мулювати за допомогою цінової політики експорт готової вітчизняної продукції, а не сировини.

Нині в Україні за контроль над безпечністю та якістю продуктів харчування і продовольчої сировини відповідають три органи державної виконавчої влади — Міністерство охорони здоров'я (Державна санітарно-епідеміологічна служба), Міністерство аграрної політики (Державний комітет ветеринарної медицини, Державна служба з карантину рослин) і Державна інспекція з питань захисту прав споживачів. Це призводить до дублювання функцій та додаткового фінансового й адміністративного навантаження на підприємства. З огляду на це, доцільно запровадити інтегровану систему контролю за продуктами харчування, створивши єдиний орган з контролю, як це передбачає передова міжнародна практика, з одночасною відмовою від застарілих обов'язкових стандартів та гармонізацією національного законодавства до вимог СОТ.

У текстильній промисловості спостерігається стійка тенденція до заміщення вітчизняної продукції імпортними аналогами за всіма досліджуваними товарними позиціями, а рівень забезпеченості по окремих товарах навіть не перевищує критичного значення (0,5). Проблемою для українських підприємств легкої промисловості є залежність від імпорту сировини і матеріалів проміжного споживання, що робить виробництво більш затратним, залежним від кон'юнктури світових цін на таку сировину і товари проміжного споживання, що, у свою чергу, позначається на ціні кінцевого продукту, призводить до зниження його конкурентоспроможності на внутрішньому ринку в умовах широкого вибору дешевих імпортних товарів. У галузі досить поширеними є толінгові операції, проте використання зарубіжними фірмами потужностей українських підприємств веде до відпливу доданої вартості, яка формується на території України. З огляду на це, державне регулювання текстильної промисловості має базуватися на засадах диференційованого державного протекціонізму в галузях із завершеним циклом виробництва (вовняна, лляна та ін.). Високий рівень конкуренції з боку дешевих імпортних товарів, які надходять з Китаю, є наслідком лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, а відтак, доцільно регулювати мита і квоти на готову продукцію. Значний тіньовий імпорт та імпорт одягу, який був у користуванні (секонд-хенд), відчутно загрожують розвитку текстильної промисловості та потребують законодавчого регулювання. Щодо податкових пільг, то частка таких галузей, як текстильна промисловість, виробництво гумових і пластмасових виробів, машин та устаткування, також не перевищує 1% у валовому обсягу податкових пільг (для порівняння: ПЕК — 28%, транспорт — 15%, сільське господарство — 12%), отже, розширене фінансування галузі є необхідною умовою виведення підприємств з кризи.

В Україні ринок продукції хімічної промисловості характеризується високою залежністю від імпорту. Низьким, зокрема, залишається рівень забезпеченості споживання внутрішнім виробництвом за такими товарними позиціями, як мінеральні або хімічні калійні добрива та ациклічні вуглеводні. Проте при виборі перспективних напрямів імпортозаміщення слід обирати ті підгалузі, які виробляють високотехнологічну продукцію, наприклад, поверхнево-активні речовини (ПАР) та мийні засоби. Для зменшення енергомосткості технологій потрібно здійснити технічне переозброєння більшості виробництв. У хімічній промисловості на законодавчому рівні слід закріпити положення щодо обмеження імпорту в Україну шкідливих ПАР, заборонити використання фосфатних мийних засобів, підвищити екологічні вимоги до виробників, які сьогодні в Україні є нижчими за європейські стандарти, впровадити нові енергозберігаючі технології та залучити приватних інвесторів. Пріоритетними

шляхами розвитку, на нашу думку, є створення інноваційної інфраструктури та науково-технологічної бази для освоєння інноваційних напрямів у фармацевтичній промисловості, обов'язкове дотримання вітчизняними виробниками стандартів GMP, формування умов для співробітництва українських компаній з міжнародними фармацевтичними фірмами у рамках спільних проектів.

Реалізація програми селективного імпортозаміщення тісно пов'язана з необхідністю зміни рівня тарифного захисту. Для цього слід скасувати будь-які митно-тарифні заходи для продукції проміжного споживання, інноваційної продукції та технологій для імпортозамінного виробництва; запровадити нульові ставки ввізного мита на інноваційні товари і технології; уникати дублювання контролю за якістю і безпечністю продукції, визнавати в регіональних або двосторонніх угодах результати експортного контролю замість додаткового імпортного контролю; запровадити процедуру постаудиту використання імпортованої продукції, знизити залежно від насиченості внутрішнього ринку ставки ПДВ від 0% до 10%; встановити пільги з оподаткування для виробників експортної продукції, зменшивши ставки до 16%; сформувати ринкову інфраструктуру для підтримки експорту вітчизняної продукції.

Список використаної літератури

1. Дунаєв І.В., Бабаєв В.Ю. Торговельна політика : навч. посіб. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2010. – 132 с.
2. Жаліло Я.А., Гацько В.М. Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні // Стратегічна панорама. – 2006. – № 1. – С. 102–111.
3. Prebisch R. Commercial Policy in the Underdeveloped Countries // American Economic Review. – 1959. – Vol. 49. – P. 251–273.
4. Пазізіна С.М. Концептуальні засади політики імпортозаміщення // Збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету “Наука молода”. – 2011. – № 15–16. – С. 122–125.
5. Тодаро М. Экономическое развитие : учебник. – М. : ЮНИТИ, 1997. – 458 с.
6. Гець В.М., Шинкарук Л.В., Артёмова Т.І. та ін. Структурні зміни та економічний розвиток України ; [за ред. Л.В. Шинкарук]. – К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2011. – 696 с.
7. Кадочников П., Синельников-Мурылев С., Четвериков С. Импортозамещение в Российской Федерации в 1998–2002 гг. – М. : Ин-т эконом. переходн. периода, 2003. – 95 с.
8. Исмаилова Л.Р. Развитие экспортоориентированных и импортозамещающих производств как фактор интеграции региона в систему мирохозяйственных связей : дис. ... канд. экон. наук. – М., 2004. – 212 с.
9. Комилов А.Ф. Особенности формирования политики импортозамещения в промышленности Республики Таджикистан : дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2011. – 212 с.
10. List F. The National System of Political Economy. – Philadelphia : Lippincott, 1856. – 762 p.
11. Эльянов А. Глобализация и догоняющее развитие // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 1. – С. 3–17.
12. Зарянкин В.В. Роль импортозамещения в системе международных торговых отношений / Беларусь и мировые экономические процессы : сб. науч. статей. – Вып. 7. – 2010. – С. 44–50.
13. Helleiner J.K. Markets, Politics and Globalization. Can the Global Economy be Civilized? / 10th Raul Prebisch Lecture. – Geneva, 2000. – P. 18–47.

References

1. Dunaev I.V., Babaev V.Yu. *Torgovel'na Polityka* [Trade Policy]. Kharkiv, Magistr, 2010 [in Ukrainian].
2. Zhalilo Ya.A., Gats'ko V.M. *Problemy formuvannya suchasnykh zasad polityky importozamishchennya v Ukraini* [Problems of the formation of modern principles of the policy of import substitution in Ukraine]. *Strateg. Panor. — Strategic Panor.*, 2006, No. 1, pp. 102–111 [in Ukrainian].
3. Prebisch R. Commercial policy in the underdeveloped countries. *Amer. Econ. Rev.*, 1959, Vol. 49, pp. 251–273.
4. Pazizina S.M. *Kontseptual'ni zasady polityky importozamishchennya, v: Nauka Moloda* [Conceptual principles of the policy of import substitution, in: Young Science]. Ternopil', Tern. Nat. Econ. Univ., 2011, No. 15–16, pp. 122–125 [in Ukrainian].
5. Todaro M. *Ekonomicheskoe Razvitie* [Economic Development]. Moscow, YUNITI, 1997 [in Russian].
6. Heyets V.M., Shynkaruk L.V., Art'omova T.I. et al. *Strukturni Zminy ta Ekonomichni Rozvytok Ukrainy, za red. L.V. Shynkaruk* [Structural Changes and Economic Development of Ukraine], edited by L.V. Shynkaruk. Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NASU, 2011 [in Ukrainian].
7. Kadochnikov P., Sinel'nikov-Murylev S., Chetverikov S. *Importozameshchenie v Rossiiskoi Federatsii v 1998–2002 gg.* [Import Substitution in the Russian Federation in 1998–2002]. Moscow, Inst. of Econ. of Transient Period, 2003 [in Russian].
8. Ismagilova L.R. *Razvitie eksportoorientirovannykh i importozameshchayushchikh proizvodstv kak faktor integratsii regiona v sistemu mirokhozyaistvennykh svyazei, dis. ... kand. ekon. nauk* [Development of export-oriented and import-substituting productions as a factor of integration of a region in the system of world economic connections, Cand. degree thesis (Econ. Sci.)]. Moscow, 2004 [in Russian].
9. Komilov A.F. *Osobennosti formirovaniya politiki importozameshcheniya v promyshlennosti Respubliki Tadjikistan, dis. ... kand. ekon. nauk* [Peculiarities of the formation of a policy of import substitution in the industry of the Republic of Tadjikistan, Cand. degree thesis (Econ. Sci.)]. Dushanbe, 2011 [in Russian].
10. List F. *The National System of Political Economy*. Philadelphia, Lippincott, 1856.
11. El'yanov A. *Globalizatsiya i dogonyayushchee razvitie* [Globalization and overtaking development]. *Mirovaya Ekon. i Mezhdunar. Otnosh. — World Econ. and Intern. Relat.*, 2004, No. 1, pp. 3–17 [in Russian].
12. Zaryankin V.V. *Rol' importozameshcheniya v sisteme mezhdunarodnykh torgovykh otnoshenii, v: Belarus' i Mirovye Ekonomicheskie Protsessy* [Role of the import substitution in the system of international trade relations, in: Belarus and World Economic Processes], Iss. 7, 2010, pp. 44–50 [in Russian].
13. Helleiner J.K. *Markets, Politics and globalization. Can the global economy be civilized?* 10th Raul Prebisch Lecture. Geneva, 2000, pp. 18–47.